

İlmî Toplantı Deęerlendirmeleri Conference Reviews

Osmanlı'da İlm-i Fıkıh: Âlimler, Eserler ve Meseleler Sempozyumu İstanbul, 24-25 Aralık 2016

Yakın zamana kadar Türkiye'deki akademik İslâmî ilimler çalışmalarında Osmanlı dönemi genellikle ihmal edilmiş, bu konuya asgari düzeyde değinen çalışmalar ise Osmanlı'nın sön döneminde kendisini daha belirgin bir şekilde hissettiren ve söz konusu dönemde İslâmî ilimlerin gelişimi açısından olumsuz kanaatleri bildiren bazı yargıları desteklemekten öteye geçememiştir. Bu yargıların belki de en yaygın olanı, İslâmî ilimlerin V-VI. (XI-XII.) asırdan sonra gerilemeye başladığı veya daha iyimser bir ifade ile durağanlaştığı şeklindedir. Fakat son dönemlerde yapılan sınırlı sayıdaki çalışmanın sağladığı veriler bile aslında bu genel geçer iddiaların sıhhatine şüpheyle yaklaşılması gerektiğini göstermiştir.

İstanbul Araştırma ve Eğitim Vakfı (İSAR) Osmanlı dönemindeki ilim mirasının sağlıklı bir şekilde ortaya konabilmesi için "Osmanlı'da İlimler Sempozyumu" adıyla bir dizi sempozyum düzenleme projesini hayata geçirmiştir. İSAR bu sempozyum dizisinin amacını, "Osmanlı ilim geleneğini çok katmanlı bir anlayışla ele alarak onun hem İslâmî ilimler geleneğinde hem de dünya düşünce tarihi bağlamında yerini yeniden tanımlama" olarak açıklamış ve ilk sempozyumunu 25-26 Aralık 2015 tarihlerinde Osmanlı'da İslâmî ilimler için öne sürülen "çöküş paradigmasının en belirgin hali" kelâm ilminde görüldüğünden dolayı "Osmanlı'da İlm-i Kelâm" adıyla gerçekleştirmiştir. Dizinin ikinci sempozyumu ise "Osmanlı'da İlm-i Fıkıh: Âlimler,

Eserler ve Meseleler Sempozyumu” adıyla ve “Osmanlı âlimlerinin fıkıh geleneğine genellikle ihmal edilmiş olan katkılarını” gündeme getirme hedefiyle fıkıh ilmi üzerine yapılmıştır.

TDV İslâm Araştırmaları Merkezi’nde (İSAM) gerçekleştirilen ve selâmlama konuşmaları, açılış konferansı, altı oturum ve bir panelden oluşan iki günlük sempozyuma yerli ve yabancı yirmi sekiz akademisyen katkı sağlamıştır. İlk olarak İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğretim üyesi ve İSAR akademik kurul üyesi Doç. Dr. Necmettin Kızılkaya ile İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanı ve İSAR Genel Koordinatörü Prof. Dr. Murteza Bedir dinleyicilere hitap ettiler. Konuşmasında öncelikle bu sempozyum dizisinin amacını açıklayan Murteza Bedir, modern dönemin meydana getirdiği kırılmalar ve bunların İslâm ilim geleneği üzerindeki menfi etkilerinden bahsetmiş ve modernitenin İslâmî ilimler perspektifi ile değerlendirilmesi gerektiğine vurgu yapmıştır.

Sempozyumun açılış konferansı Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Mehmet Âkif Aydın tarafından verilmiştir. Konuşmasını fıkıhın Osmanlı dönemindeki uygulamaları üzerine yoğunlaştıran Aydın, söz konusu dönemin fıkıhın uygulama alanı bulduğu muahhar bir devreyi temsil etmesi açısından önemli olduğunu vurgulamıştır. Kendisi, bu dönem hakkında yapılacak araştırmaların, aynı devrede kaleme alınmış ve fıkıh ilminin mahiyetini yansıtmaya potansiyeli olan eserlerin birçoğunun günümüze ulaşmış olması açısından avantajlı bir konumda olduğunu söylemiş; fakat söz konusu çalışmaların fıkıh ilminin teşekkül dönemi ve sonrasındaki “kurucu babalar” a uzak kalmasını, özellikle son dönemlerdeki sosyal değişimlerin hızlı bir şekilde cereyan etmesini gerek bu çalışmaların geçmişle olan bağlantısının kurulması gerekse ortaya çıktığı ilmî ve sosyal hayattaki bağlamına yerleştirilmesi açısından bir dezavantaj olarak sunmuştur.

Fıkıhın Osmanlı dönemindeki bazı uygulamalarına da değinen Aydın, Türkiye’de 1960’lı yıllarda bazı ideolojik sebeplerle Osmanlı’da uygulanan hukukun sadece padişahın hukuku olduğu şeklinde bir kanaatin meydana getirildiğini belirtmiştir. Bu bağlamda örfî hukuk ile İslâm hukuku arasındaki bağlantıya değinerek bu bağlantının ideolojik ön yargılardan uzak bir şekilde değerlendirilmesi ve söz konusu dönemde siyasetin hukuka etkisi de dahil olmak üzere bütün yönleriyle ortaya çıkarılması gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca Osmanlı’nın çeşitli bölgelerinde farklı uygulamalar olduğu halde büyük bir çatışmanın ortaya çıkmamasını bu bölgelerde uygulanan mezheplerin söz konusu coğrafyalarda istikrar kazanmış olmasına bağlamış ve mezhep bağlılığının önemli fonksiyonlar icra ettiğini savunmuştur. Son olarak da Aydın, İslâm hukukunun uygulanması ve/veya yenilenmesi noktasında

sorumluluğun sadece siyasî iradede olmadığını vurgulayarak akademisyenlerin de bu konudaki sorumluluklarına işaret etmiştir.

Mehmet Akif Aydın'ın Osmanlı'daki hukuk uygulamaları, modern dönemlerde Osmanlı hakkında ön yargıları ve bahsi geçen konularla alâkali yapılması gerekenleri özetleyen bu konferansından sonra, "Osmanlı'da Siyasî Düşünce ve Hukuk" başlıklı ilk oturuma geçilmiştir. Bu oturumda Cüneyd Köksal, "Osmanlı'da Adalet Kavramı" başlıklı tebliğinde adalet kavramını teorik olarak ele almış ve bu kavramın farklı açılardan nasıl anlaşılması gerektiğini Osmanlı müelliflerinin eserlerinden hareketle ortaya koymaya çalışmıştır. Sonraki tebliğde Muharrem Midilli, Dede Halife'nin *es-Siyâsetü's-Şer'iyye* adlı eserini merkeze alarak özellikle olağanüstü durumlarda adaletin pratikte uygulama alanını ve bu eserin XVI. asırdaki uygulamalara temel teşkil edip etmediğini ortaya çıkarmaya çalışmıştır. Bu bağlamda özellikle örfî hukuk üzerinde duran Midilli, bu hukukun padişahın vefatıyla yürürlükten kalktığı için geçici ve genel olarak olağanüstü hallerde geçerli olduğunu savunmuştur. Bu oturumun son tebliğinde Kasım Kopuz, İbrâhim b. Muhammed el-Halebî'nin *Mülteka'l-ebhur* isimli eserinin tarihî ve sosyal bağlamından kopararak XIX. asırda Batı'da yapılmış İngilizce çalışmalarda artık bir fıkıh metninden ziyade devletin resmî kanunu olarak resmedilmesinden hareketle Batı dünyasının Osmanlı'ya olan bakışını tespit etmeye çalışmıştır. Onlara göre *Mültekâ* ve fıkıh Kur'ân-ı Kerim gibi "kutsal" ve "dokunulmaz" bir metindir ve geliştirilmesinin imkânı yoktur.

"Osmanlı'da Fıkıh ve Toplum" başlıklı ikinci oturumda da üç tebliğ sunulmuştur. Abderrahmane Hazerchi "Osmanlı Döneminde Umran Fıkıhı" olarak sunduğu ve oturum başkanı Yunus Apaydın'ın "bayındırlık fıkıhı" şeklinde ifade ettiği tebliğini sundu. Hazerchi, konusunun merkezine yerleştirdiği Hanefî kadı Kâmi Efendi'nin *Riyâzü'l-kâsimîn* isimli eserini tanıtmış ve tebliğini konu hakkındaki farklı kaynakları zikrederek tamamlamıştır. İkinci tebliğde Said Nuri Akgündüz, Osmanlı dönemi Filistin kadılarından Remlî'yi mercek altına almıştır. Remlî'nin kısaca hayatına değinen Akgündüz, onun fetvalarından bazı örnekleri zikretmiştir. Bu oturumun son tebliği Süleyman Kaya'nın "Osmanlı Devletinde Şeyhülislâmın Fetvalarının Rolü" konulu tebliği olmuştur. Kaya tebliğinde şeyhülislâmın verdiği fetvaların mezhep geleceği ile aynı doğrultuda olup olmadıklarını ve bu fetvaların etkinliklerini örneklerle göstermeye çalışmıştır.

Günün son oturumunda Osmanlı'da gündemi işgal etmiş bazı meseleler sunulmuştur. İlk tebliğde Samy Ayoub XVII. asırda, içinde savaşmanın haram olduğu Harem bölgesinde vuku bulmuş Vak'a-yi Celâliyye olarak isimlendirilen isyana karşı Osmanlı Devleti'nin tepkisini ve bu tepkinin

fikhî alt yapısını konu edinmiştir. Bu kapsamda Hasan eş-Şürünbülâlî, Mansûr el-Buhûtî ile Nûh el-Konevî'nin görüşleri incelenmiştir. İkinci tebliğde modernleşme döneminde Osmanlı'daki vakıf tartışmalarına değinen Hatice Kübra Kâhya, büyük oranda vakıf malının özel mal ile istibdâli meselesi üzerinde durmuştur. Günün son tebliğinde Hüseyin Örs, padişahın Safevîler üzerine yaptığı seferinden sonra yanında İstanbul'a getirdiği Molla Çelebi Âmidî'nin, İstanbul'daki ulemâya yönelttiği sorulara ve bu sorulara karşılık bir risâle yazmış olan Hoca Abdürrahim'in cevaplarına yoğunlaşmıştır.

Sempozyumun ikinci günü de üç oturumla devam etti. Fıkıh usulüyle ilgili meselelerin konuşulduğu ilk oturumda Abdurrahman Haçkalı, kadılık görevinde Yûsuf b. Hüseyin el-Kirmastî'nin usul anlayışını eserlerinin içeriği ve konu tertibinden hareketle sunmuştur. Ardından İlyas Yıldırım ve Adem Yığın, Kemalpaşazâde'nin *Tenkîh* eleştirisini merkeze alarak birbirini tamamlayan iki tebliğ sunmuşlardır. İlyas Yıldırım daha ziyade Kemalpaşazâde'nin sistem ve tasnife yönelik eleştirilerini mevzubahis ederken, Adem Yığın büyük oranda elfâz bahisleri gibi daha özel konular hakkındaki eleştirileri merkeze almıştır.

İkinci oturumda ilk olarak Bekir Karadağ, Memlûkler dönemindeki fıkıh çalışmalarının Osmanlı'ya olan etkisini sunmuştur. Öncelikle Memlûkler dönemindeki ilmî ortamı göstermeye çalışan Karadağ, bunun Osmanlı'daki ilk dönem fıkıh çalışmalarına daha ziyade hadislerin eserlerde daha fazla yer almasıyla etki ettiğini örnekler üzerinde dinleyicilere aktarmıştır. İkinci tebliğde Ömer Duran devlet hukuku alanında genel bilgiler verdikten sonra Ayıntâbî Mehmed Münib Efendi'nin konu hakkındaki görüşlerini sunmuştur. Son tebliğde Anas Sarmini XIII. (XIX.) asırda Anadolu ve Şam ulemâsı arasındaki etkileşimi Ebüssuûd Efendi ile Kemalpaşazâde'nin İbn Âbidîn'e tesiri üzerinden göstermeye çalışmıştır.

Sempozyumdaki son oturumun ilk tebliğinde Abdullah Kahraman henüz gün yüzüne çıkmamış bir Osmanlı âlimi Zileli Muharrem Efendi ve *Hediyetüs-sü'lûk* adlı eserini dinleyicilerin dikkatine sunmuştur. Ardından Orhan Ençakar, Osmanlı'da çokça okunan ve henüz akademik çalışmalara yeterli düzeyde konu olmamış Molla Hüsrev'in *Dürerül-hükkâm* isimli eserini merkeze alarak yapılan şerh ve hâşiye literatürünü ortaya çıkarmaya ve bu literatürün ortak özelliklerini belirlemeye çalışmıştır. Daha sonra Özgür Kavak bir Osmanlı müderrisi ve kadısı olan Veliyyüddin Cârullah Efendi'nin şahsî kütüphanesindeki eserlerin kenarlarına kendisi tarafından alınmış fıkıh notlarından ve *Hâşiye alâ Câmî'r-rumûz* adlı eserinden hareketle aslında Osmanlı dönemi âlimlerinin fikhî irtibatlarının sanıldığı gibi aksine salt taklit değil tahkik düzeyinde olduğunu ve bir şerh-hâşiye geleneği meydana getirdiklerini göstermek istemiştir.

Oturumların ardından Yunus Apaydın, Erol Özvar, Şükrü Özen ve Murteza Bedir'in konuk olduğu bir panel gerçekleştirildi. Konuşmacılar büyük oranda Osmanlı mirasının günümüze kadar ön yargılı kanaatlerin yaygınlaşmasından dolayı sağlıklı bir şekilde incelenemediği ve bu mirasın doğrusu ve yanlışıyla ortaya çıkarılması gerektiği üzerinde durmuştur. Gelenek ile olan bağın güçlendirilmesinin zaruri olduğunu belirten konuşmacılar özellikle "mezhep" algısının daha sahih bilgilerle ele alınması gerektiğini dile getirmişlerdir. Fıkıh ilminin her dönemde içinde bulunduğu şartlara münasip çözümler ürettiği vurgulanmıştır. Son birkaç yüzyılda içtihat ve taklit arasında kurulan ilişkinin problemine değinen Şükrü Özen'in "içtihadın ve taklidin iyi veya kötü olarak kategorize edilmesinin problemlere yol açtığı" şeklindeki tespitinin bundan sonra yapılacak araştırmalar için dikkate alınması gereken bir tespit olduğu belirtilmiştir. Ayrıca panelin sonunda Murteza Bedir önceki sene yapılan "Osmanlı'da İlm-i Kelâm" sempozyumundaki tebliğlerin genişletilmiş halinden meydana getirilen eseri tanıttı ve dinleyicilere bu sempozyum tebliğlerinin de kısa süre içinde yayımlanacağı sözünü verdi.

Osmanlı'da fıkıh gündeminin tespit edilmesi ve araştırılması konusunda bir farkındalık oluşturması açısından önemli bir fonksiyon icra eden sempozyumun, söz konusu gündemi iki günde sunulan on sekiz tebliğ ile ihata etmesinin mümkün olmadığı âşikârdır. Fakat bu vesile ile en azından XV-XVI. asır Osmanlı dönemindeki ilmî gündem bir tarafa, tarih çizgisi içinde henüz dün sayılabilecek Tanzimat döneminde yapılan çalışmaların bile mahiyetinden, hatta varlığından bihaber olduğumuz daha yoğun bir şekilde gündeme gelebilmiş ve araştırmacıların dikkatini çekmiştir. Sempozyum başlığının çok geniş olması ve sunulan konuların birbiriyle neredeyse tek bağlantısının "Osmanlı" olması, bu faaliyetin sonuçlarının dağınık bir halde görünmesine ve birbiriyle olan bağlantılarının kurulamamasına sebep olmuştur. Bu da göstermektedir ki dönem, konu ve/veya şahıs ile sınırlanarak yapılacak dar kapsamlı akademik toplantılar daha derli toplu ve homojen sonuçlar verecektir. Nitekim yakın zamanda yapılan "Kâtip Çelebi Sempozyumu", "Osmanlı Kitap Kültürü: Cârullah Efendi Sempozyumu" ve "Taşköprülüzâde Sempozyumu" gibi sınırları daha net bir şekilde belirlenmiş faaliyetler sonuçları itibarıyla yukarıda zikredilen amaçlara ulaşan toplantılara örnek teşkil edebilir. Ayrıca bu minvalde yapılacak faaliyetlerin, öncesinde yapılacak grup çalışmalarıyla desteklenmesi elde edilecek verilerin birbiriyle bağlantılarının daha sağlam bir şekilde kurulmasını ve çapraz okumalarla desteklenmesini sağlayacaktır.

Muhammed Usame Onuş

Araştırma Görevlisi, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

